

AKHİSAR ULU CAMİİ

H.Sibel ÇETİNKAYA*

Akhisar, Ege Bölgesi'nde, Manisa iline bağlı bir ilçe merkezidir. Geniş bir ova üzerine kurulmuş olan ilçe Manisa'ya 51km. uzaklıktadır. "Fethiye Camisi"¹ adıyla da bilinen yapı, Ulu Cami Mahallesi'nde, 55. ve 57. sokakların kesiştiği köşededir. Doğudan batıya doğru hafif eğimli bir arazi üzerine inşa edilmiştir. B. Satış, cami avlusunda, karşılıklı yerleştirilmiş, üçer odalı bir darülhadis ile bir darülkurra; bu iki yapı arasında bir derslane; caminin kuzeyinde ise bir Nakşibendi Tekkesi bulunduğunu, ancak bu yapıların günümüze ulaşamadıklarını belirtmektedir². Bugün yapının doğusunda küçük bir hazire bulunmaktadır.

Cami, merkezî planlı bir harim, harimin kuzeyinde bir minare ve sonradan yapıldığı anlaşılan bir son cemaat yerinden meydana gelmektedir (Şek.1).

Yapının sıvasız tek duvarı olan güney duvarı, iri blok taşlardan oluşan bir örgüye sahiptir. Diğer duvarlar tamamen sıvalıdır. Yapıda, merkezî kubbenin örttüğü kare alan, iki yandaki küçük kubbeleri birimlerden daha yüksektir (Res.1). Tüm yapıyı bir sıra kirpi saçak dolanmaktadır. Ancak kuzey cephede, son cemaat yeri nedeniyle kirpi saçak yoktur. Merkezî kubbenin üzerine oturduğu sekizgen prizma şekilli kasnağın her yüzünde, yuvarlak kemerli birer pencere yer almaktadır. Bu pencerelerin alçı dışlıkları vardır. Yan birimlerin kubbelerinde kasnak yoktur. Kubbeler kurşun levhalarla kaplanmıştır. Son cemaat yeri kiremit kaplı kırma bir çatıyla örtülüdür.

Kuzey cephesinin doğu ucu, cephenin geri kalan kesimine göre yaklaşık 2 m. içerlektir. Güney cephesi, kuzey cephesinden daha uzundur. Doğü cephesi üzerinde yuvarlak kemerli üç pencere bulunmaktadır (Res.1). Pencerelerin alçı dışlıkları vardır.

Doğu duvarı yakınında, bir apsise ait olduğu tahmin edilen temeller dikkati

* Araş.Gör., Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü. Çalışmamıza değerli görüş ve önerileriyle katkıda bulunan sayın Prof. Dr. Rahmi Hüseyin Ünal ve sayın Yrd .Doç. Dr. Şakir Çakmak'a teşekkürlerimi sunarım.

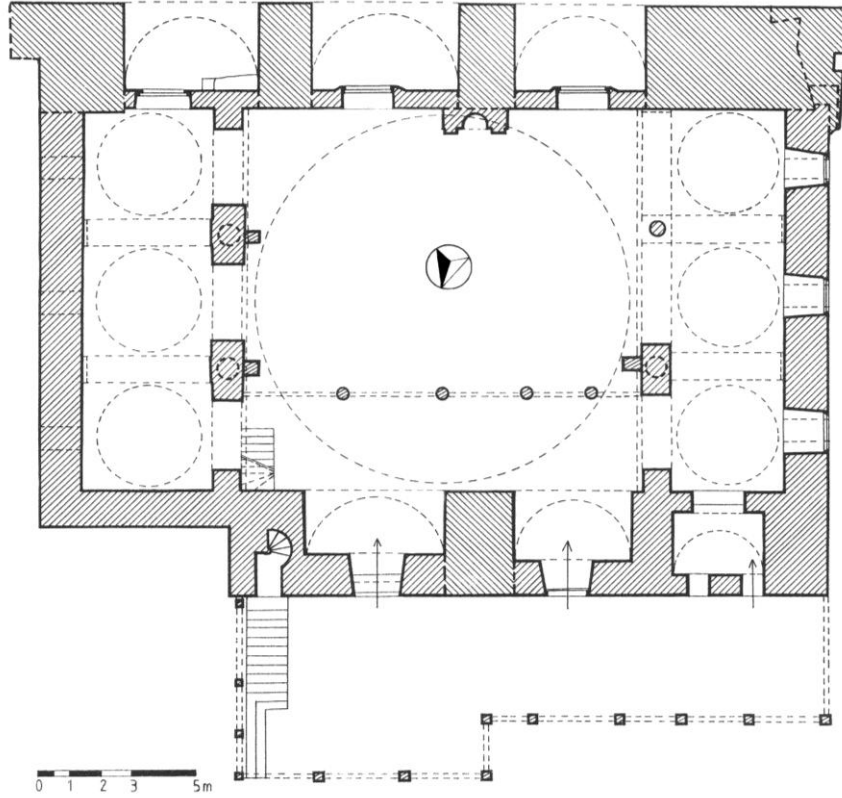
¹ Bkz. P. Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul, 1985, s. 11; B. Satış, *İlkçağdan Günümüze Akhisar*, İzmir 1994, s.337; M. Sözen, "Akhisar - Tarih - Mimari", *Meydan Larousse*, C. I, İstanbul, 1969, s.222.

² Bkz. B. Satış, *a.g.e.*, s.337; ayrıca bkz. M. E. Müderrisoğlu, *Akhisarlı Türk Büyükleri ve Eserleri*, İzmir 1956, s.94.

çekmektedir³.

Batı cephesinde, iki sıra halinde düzenlenmiş alçı dışlıkları olan altı adet pencere vardır. Üst sıra pencereleri yuvarlak kemerli, alttakiler ise basık kemerlidir. Cephenin kuzey kesiminde pencere yoktur. Cephe duvarının güney kesiminde, yaklaşık 50 cm. lik bir çıkıntı dikkati çekmektedir (Res.2).

Yapının güney cephesi, farklı bir düzenlemeye sahiptir. Bu cephede, beşik tonozla örtülü, eyvanı andıran üç adet derince niş bulunmaktadır (Res.3). Bu nişlerin dip duvarlarında, yuvarlak kemerli birer pencere yer almaktadır. Doğudaki ve batıdaki nişlerin kuzeybatı köşelerinde, duvar dışları dikkati çekmektedir.

Şekil 1- Akhisar Ulu Cami. Plan.

³ Resim için bkz. Z. Mercangöz, "Akhisar Ulu Camii İçindeki Dügümlü Bizans Sütunları", *Sanat Tarihi Dergisi*, S.VII, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir, 1994, res.1.

Akhisar Ulu Camii

Minare, ortadaki kare mekânın kuzeydoğu köşesinde. Kare kesitli minare kürsüsü oldukça yüksek tutulmuştur. Kürsünün doğu yüzünün alt kesimi, bir sıra düzgün kesme taş, bir sıra tuğla; üst kesimi ise bir sıra kabayonu taş ve iki sıra tuğladan oluşan almaşık bir örgüye sahiptir. Taşlar, dikine yerleştirilmiş tuğlalarla kasetlenmiştir. Minare girişi, kürsünün kuzey yüzünde, oldukça yüksek bir seviyededir. Bu nedenle, girişe bir merdivenle ulaşılmaktadır. Sekizgen prizma şekilli pabuç kısmı, almaşık bir duvar örgüsüne sahiptir. Sekizgenin görünen yüzlerinde, birer sivri sağır kemer bulunmaktadır. Bu kemerlerden doğudakinin içinde bir mazgal pencere yer almaktadır. Silindirik gövdeye geçiş Türk üçgenleriyle sağlanmıştır (Res.4). Üçgen kuşak, gövde ve petek, tuğlayla inşa edilmiştir. Gövdenin alt kesiminde, iki kaytan silme arasında, bugün sıvalı olan bir süsleme şeridi (?) yer almaktadır. Şerefeye geçiş, tuğladan mukarnas dolgularla sağlanmıştır. Minarenin petek ve külâhı, 1913 yılındaki deprem sırasında yıkılmış⁴ ve sonra yenilenmiştir.

Kuzey cephesinde, onüç ahşap destek üzerine oturan, ahşap örtülü bir son cemaat yeri vardır. Kare kesitli destekler, kare kesitli taş kaideler üzerine oturmaktadır. Son cemaat yerinin doğu kesimi daha geniştir.

Harimin kuzey duvarında, dikdörtgen şekilli dört adet açıklık bulunmaktadır (Res.5). Bunlardan üçü kapı, birisi penceredir. Doğudan itibaren ilk iki giriş harime açılmaktadır. Bu iki girişin atkı taşları ve söveleri mermerdendir. Doğudaki giriş açıklığı diğerinden daha küçüktür. En batıdaki üçüncü giriş en küçükleridir. Burada mevcut bir pencerenin sonradan kapıya dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Bu küçük girişten, harimin kuzeybatı köşesindeki tonozlu küçük mekâna ulaşılmaktadır⁵.

Merkezî planlı bir şemaya sahip olan harimde, ortadaki kare mekân, pandantif geçişli büyük bir kubbeye örtülüdür. Kubbe, kuzey ve güneyde harim duvarları üzerine; doğuda ve batıda ise bu duvarları birbirine bağlayan iki kemer üzerine oturmaktadır. Doğu ve batıdaki dikine dikdörtgen şekilli hacimler yuvarlak kemerlerle üç bölüme ayrılmıştır. Ancak kuzeybatı köşesindeki birim ile buna güneyden bitişik birim arasındaki kemer sivridir. Bu birimler, pandantif geçişli küçük birer kubbeye örtülmüştür. Kubbelerin göbeklerinde, akantus yapraklarından oluşan, etrafı silmelerle çerçevelemiş alçı kabartma birer gülbezek vardır (Res.6). Sekizgen prizma şekilli merkezî kubbenin kasnağı üzerinde bulunan pencerelerin alçı içlikleri vardır. Kubbe ve kasnakta, Batılılaşma dönemi özellikleri taşıyan alçı ve kalemişi süslemeler görülmektedir (Res.7).

Merkezî kubbenin doğu ve batısındaki büyük iki kemerden herbirinin içi, kemerli üçer açıklık bırakılarak örülmüştür. Bu kemerler dikdörtgen şekilli payeler üzerine oturmaktadır. Ancak, batıdaki iki destekten güneydeki, bir sütundur. Payelerin

⁴ Bkz. E. İzdem, *Dünkü Bugünkü Akhisar (Tarihi-Coğrafyası,Folkloru)*, İstanbul 1944, s.23.

⁵ Yapının krokisi, A. Arel tarafından yayımlanmış; ancak kuzeybatı köşedeki tonozlu bölüm gösterilmemiştir. Bkz. A. Arel, “Üç Şerefeli Cami ve Osmanlı Mimarisinde Tipolojik Sınıflandırma Sorunu”, *Mimarlık*, S.6, Haziran, İstanbul 1973, s.19, şek.4.

orta mekâna bakan iç yüzlerine, yukarıya doğru daralan birer payanda eklenerek büyük kemer desteklenmiştir. Sivri kemerler ve payeler, profilli silmelerle vurgulanmıştır (Res.8, 9).

Harimin doğu duvarının üst kesimindeki pencereler içte de yuvarlak kemerlidir ve vitraylı içliklere sahiptir. Batıdaki pencerelerden, üst sıradakilerin de vitraylı içlikleri vardır. Güney duvarında yer alan üç pencereden ikisi, ortadaki kare mekâna; birisi de güneydoğu köşesindeki mekâna açılmaktadır. Bu pencerenin solunda bir kemer başlangıcı seçilebilmektedir. Kare mekânın kuzey duvarı üzerinde, bu mekâna açılan, beşik tonozla örtülü, eyvanı andırır iki niş yer almaktadır (Res.10). Nişlerin dip duvarlarına, harime açılan girişler yerleştirilmiştir. Dışta dikdörtgen şekilli olan bu giriş açıklıkları, içte basık kemerlidir. Batıdaki nişin kuzeybatı köşesinde, zeminden yaklaşık 50 cm. yükseklikte konsola benzer bir çıkıntı görülmektedir. Yapının kuzeybatı köşesinde, harimdeki nişler gibi yuvarlak kemerli bir tonozla örtülü küçük bir hücre mevcuttur. Bu hücreyle güneyindeki küçük mekân arasındaki açıklık, basık sivri bir kemerle örtülüdür. Merkezî kare mekânın kuzey kesimindeki, dört adet düğümlü çift sütun tarafından taşınan ahşap kadınlar mahfili, sonradan yapılmıştır (Res.10). Bu mermer sütunlar, iki kademeli, yüksekçe bir kaide üzerine oturmaktadır. Üst kademede, akantus yapraklarından oluşan bir bezeme görülmektedir. Sütunların başlıkları da bitkisel motiflerle süslüdür. Z. Mercangöz, bu düğümlü sütunların devşirme Bizans malzemeleri olduğunu; kaidelerin alt kesimlerinin, sütunların boylarını uzatmak amacıyla eklendiğini belirtmekte ve sütunları XI. yüzyıl ile XIV. yüzyıl arasında tarihlemektedir⁶.

Güney duvarı üzerinde, iki pencerenin arasına yerleştirilmiş olan mihrabın çıkıntısı oldukça belirgindir. Yarım daire profilli mihrap nişi, çeyrek küre şekilli bir kavsara ile örtülmüştür (Res.11).

Harimde, kare mekânın güneybatı köşesine yerleştirilmiş olan taş minberin köşk kısmı ve külâhı ahşaptır. Dolap, aynalık ve korkuluk kısımlarındaki bezemeler gülbezeklerden oluşmaktadır (Res.9).

Süslemeler

Yapıdaki süslemeler kubbe, kasnak ve mihrap üzerinde yoğunlaşmaktadır. Kubbe, Batılılaşma dönemi özellikleri taşıyan alçı ve kalemişi süslemelere sahiptir. Kubbenin ortasında, akantus yapraklarından oluşan alçıdan bir gülbezek bulunmaktadır. Gülbezeğin çevresinde, onaltı üçgen dilime ayrılmış büyükçe bir daire görülmektedir. Dilimlerin herbirinin içinde, palmeti andıran akantuslar ve ay - yıldız motifleri vardır. Bu dilimler, bir silme ile çerçevelenmiştir. Merkezdeki dilimlenme, kubbenin geri kalan kesiminde de devam ettirilmiştir. Dilimleri birbirinden ayıran şeritlerin ortalarına, birer aşırımlı olarak, akantus yapraklarından oluşan alçı gülbezekler yerleştirilmiştir. Arada

⁶ Düğümlü sütunlar hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Z. Mercangöz, *a.g.m.*, s.145-161.

Akhisar Ulu Camii

kalan şeritlerin üst kenarlarında, akantus yaprakları; alt kenarlarında ise bir sepet içine yerleştirilmiş çeşitli çiçek motifleri yer almaktadır (Res.7). Kubbe kasnağının alt ve üst kısımlarında birer süsleme şeridi bulunmaktadır. Kasnaktaki pencere kemerlerinin kilit taşları üzerinde, sarı yaldızla boyanmış bir hilal motifi görülmektedir. Pencere aralarında, çeşitli çiçek motifleriyle süslü bir çerçeve içine alınmış, dini içerikli yazılar bulunmaktadır.

Batılılaşma dönemi özellikleri taşıyan mihrap, süslemeleri ile dikkat çekmektedir. Mihrap nişi içine, alçıdan bir perde yerleştirilmiştir (Res.11). İki yana tutturulmuş olan bu alçı perde, yağlı boya ile boyalı durumdadır. Kavşara köşeliklerinde, yeşil yapraklı, kırmızı güller görülmektedir. Mihrap nişinin iki yanında, dikdörtgen prizma şekilli kaideler üzerinde yükselen ikişer sütunçe yer almaktadır. Başlıkların üstünde yükselen pilasterler, bir yumurta dizisiyle süslü, saçak benzeri bir silmeyi taşımaktadır. Daha yukarıda, dinsel içerikli bir kitabe dikkati çekmektedir. Alınlık, akantus yapraklarından oluşan bir çelenk görünümündedir. Ortasında, sarı yaldızlı bir ay-yıldız motifi bulunmaktadır.

Karşılaştırma ve Değerlendirme

Yapıda, burada mevcut bir kilisenin kalıntılarından yararlanıldığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle, planda bazı aksaklıklar görülmektedir. Yapının oldukça kalın güney duvarı üzerinde derince nişler mevcuttur. Caminin doğu kesiminde halen görülebilen yarım daire şekilli temel kalıntısı muhtemelen kilisenin apsisidir. Caminin kuzey ve güney duvarları boyunca sıralanan ve varlıkları mantıklı bir nedenle açıklanamayan derince nişler, bir dizi payeyi birbirine bağlayan kemerleri düşündürmektedir. Bu payelerin, apsise ait olması muhtemel temel kalıntısına göre konumları göz önüne alındığında, caminin üzerine inşa edildiği kilisenin, üç sahınlı bir bazilika olduğu anlaşılmaktadır. Bazilikanın çevre duvarları tahrip olmuş, sadece payeleri korunmuştur.

Yapı, merkezî kubbeli bir plan şemasına sahiptir. Ortadaki kare mekân, doğuya ve batıya eklenen birimlerle genişletilmiştir. Osmanlı mimarisinde, harim mekânının genişletilmesine yönelik çeşitli arayışlar, erken örneklerden başlayarak süregelen ve merkezî planlı şemanın öncüsü olmuştur. *Bilecik Orhan Gazi Camisi*'nde (XIV. yy. ilk yarısı)⁷ harim dört yönde enlice birer kemerle bir miktar genişletilmeye çalışılmıştır. Benzer şema, *İnönü Yedigöller Camisi*'nde (1374)⁸ de görülmektedir. Harimin genişletilmesi yönünde atılmış önemli bir adım da *İznik Yeşil Camisi*'nde (1378 - 1392)⁹ karşımıza çıkmaktadır. Bu yapıda, bir kubbeyle örtülü harim, kuzeydeki küçük üç

⁷ Plan için bkz. A. Kuran, *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*, Ankara, 1964, s.16, res.16.

⁸ Plan için bkz. A. Kızıltan, *Anadolu Beyliklerinde Cami ve Mescitler*, İstanbul 1958, s.108, res.57.

⁹ Plan için bkz. A. Kuran, *.a.g.e.*, s.14, res.13.

birimle genişletilmiştir. Üç birimden ortadaki kubbe, yandakiler ise manastır tonozuyla örtülüdür. Bu şemanın benzer örnekleri arasında ise *Edirne Şah Melek Camisi* (1429)¹⁰ ve *Edirne Darülhadis Camisi* (1435)¹¹ verilebilir. Edirne Şah Melek Camisi'nde kuzeydeki bölüm, üç değil iki birimlidir.

Mut Lâl Ağa Camisi'nde (1356)¹² merkezî kubbe, iki yandaki tonozlu birer bölümle genişletilmeye çalışılmıştır. Bu denemenin bir adım ileri ve en önemli örneği ise *Edirne Üç Şerefeli Cami* (1438-1447) (Şek.2)¹³ dir. Ortadaki merkezî kubbe, yanlara doğru ikişer kubbe ile genişletilmiştir. Yapı, Osmanlı mimarisinde büyük bir atılım olmakla beraber henüz toplu bir mekân birliğinden uzaktır. Büyük kubbeyi taşıyan kemerlerin, çok aşağı seviyeye kadar inmesi mekân etkisini azaltmıştır. Bununla birlikte Osmanlı mimarisinde önemli bir gelişmeyi ortaya koyan bu eserde, altı destekli taşıyıcı sistem, tek kubbeye bağımlı alanın enine gelişmesine olanak sağlamıştır. Bu taşıyıcı sistemin getirdiği zorlamalarla, alışlagelmiş düzen kırılmış ve merkezî bir mekân bütünlüğü sağlama fikrinin gelişmesi yönünde önemli bir adım atılmıştır.

Edirne Üç Şerefeli Cami, Klasik Dönem Osmanlı Mimarisi'nin temellerini oluşturmaktadır. XV. yüzyılın ortalarından başlayarak, maddi olanakların artışı ve ihtiyaçların değişmesiyle birlikte yapı sanatında, mekân ve taşıyıcı sistem açısından daha yaratıcı çabalara yönelen bir mimari gelişmiştir. Daha ışıklı, merkezî bir kubbeyi vurgulayan yarım kubbelerin ve daha küçük kubbe veya tonozlu birimlerin eklenmesiyle daha da zenginleştirilen, orta kubbeye bağlı olarak şekillenen bir merkezî mekan mimarisi ortaya çıkmıştır. Enine gelişen geleneksel şema ve mekâna hakim bir orta kubbeye bağlı olma fikirlerinden hareketle; etrafını kuşatan ve genellikle bir dikdörtgen şeklindeki beden duvarlarından kurtarılan orta kubbenin; dört, altı veya sekiz destekli bir taşıyıcı sisteme oturtulması ile mekânın merkezine hakim olması sonucuna ulaşılmıştır.

Üç Şerefeli Cami'de ortaya çıkan, yanlarda küçük kubbelerle beslenen merkezî kubbeli cami şemasının, XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Batı Anadolu'da, özellikle Manisa ve civarında sıkça uygulandığı görülmektedir. *Manisa Çaşnigir Camisi* (1474) (Şek.3)¹⁴, *Manisa İvaz Paşa Camisi* (1484) (Şek.4)¹⁵, *Manisa Hafsa Sultan*

¹⁰ Plan için bkz. B. Ersoy, "Edirne Şah Melek Camii'nin Tanıtımı ve Mimari Özellikleri Hakkında Düşünceler", *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi*, S.VI, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir 1992, s.48, şek.1.

¹¹ Plan için bkz. O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986, s.74.

¹² Plan için bkz. A. Arel, *a.g.m.*, s.19, şek.3.

¹³ Plan için bkz. M. Sözen - vd., *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul 1975, s.59, pl.148 ve G. Öney, "Beylikler ve Erken Osmanlı Sanatına, Sosyal Yaşantısına Genel Bakış", *Erken Osmanlı Sanatı*, Madrid 1999, s.17.

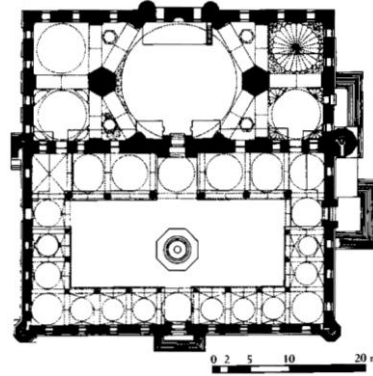
¹⁴ Plan için bkz. E.H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri*, IV, İstanbul 1989, s.817.

¹⁵ Plan için bkz. H. Acun, *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Ankara 1999, s.107.

Akhisar Ulu Camii

Camisi(1522)¹⁶, ve *Foça Fatih Camisi*'nde (1569-1570)¹⁷ ortadaki merkezî kubbe, iki yandan, kubbeyle örtülü ikişer birimle genişletilmiştir. *Manisa Hatuniye Camisi* (1490)¹⁸ de bugünkü şekliyle benzer bir plana sahiptir. Ancak yapının, tabhaneli bir cami olarak inşa edildiği, tabhanelerin işlevini yitirmesiyle birlikte aradaki duvarların kaldırılarak bugünkü şeklini aldığı düşünülmektedir¹⁹. Batı Anadolu'daki bu örneklerin yanı sıra, *Hayrabolu Güzelce Hasan Bey Camisi* (1499)²⁰ de merkezi kubbenin kubbeli ikişer birimle genişletildiği örneklerdendir. Akhisar Ulu Camisi'nde bu örneklerden farklı olarak yan bölümler ikişer değil üçer birimlidir.

Osmanlı mimarisinde merkezî planlı şema denemelerinin erken örneklerinden birisi olarak karşımıza çıkan Akhisar Ulu Cami bu yönüyle önemli bir yapıdır. Merkezî kubbeli planın erken örneklerinde gözlemlediğimiz iç mekan birliğinin sağlanamaması, orta kubbenin tam olarak mekana hakim olmaması gibi özellikler Akhisar Ulu Camisi'nde de görülmektedir. Yapıda, orta kubbe iki yandaki kemerler tarafından taşınmaktadır. Bu kemerler oldukça aşağıya kadar inmekte ve üçer kemerli açıklıkla yan birimler arasında strüktürü zorlayan bir bağlantı sağlanmaktadır. Bunun yanı sıra mekanda ışık yetersiz olduğundan loş ve ağır bir görüntü dikkati çekmektedir. Merkezî kubbeyle yan birimler arasında iç mekan bütünlüğü sağlanamamıştır.

Şek.2 Edirne Üç Şerefeli Camisi Planı (Öney'den).

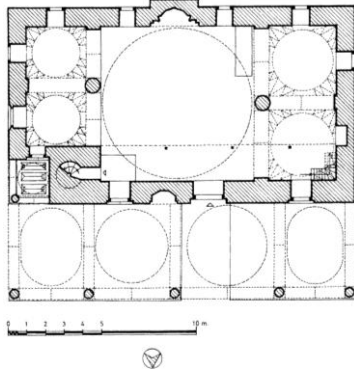
¹⁶ Plan için bkz. O. Aslanapa, *a.g.e.*, s.151.

¹⁷ Restitüsyon planı için bkz. Ş. Çakmak, "Foça'daki Türk Eserleri", *Geçmişten Günümüze Foça*, Ankara 1997, s.50, şek.2.

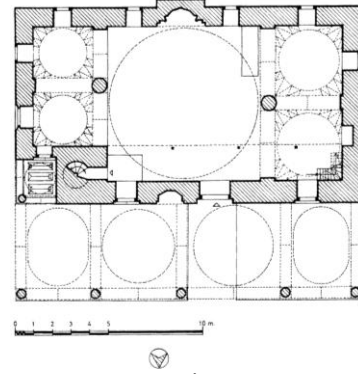
¹⁸ Plan için bkz. G. Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, London 1971, s.158, pl.147.

¹⁹ Bkz. R.H.Ünal, "Yukarı Kızılca Köyü Halil Ağa Camii", *Sanat Tarihi Dergisi*, S.VII, Ege Üniversitesi Yayını, İzmir 1994, s.218.

²⁰ Plan için bkz. İ.A. Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid Yavuz Selim Devri (886-926 / 1481-1520)*, C.V, İstanbul 1983, s.146.

Şek.3- Manisa Çaşnigir Camisi Planı (Ayverdi'den).

Şek.4- Manisa İvaz Paşa Camisi Planı (Acun'dan).

Yapıda, kubbe ve mihrapta yoğunlaşan alçı ve kalemişi süslemeler, Batılılaşma dönemi özellikleri taşıyan Batı Anadolu'daki geç devir camilerinin süslemeleri ile yakın benzerlik göstermektedir. İzmir Hisar Camisi (XVI. yy. / XVIII-XIX. yy. onarım)²¹, İzmir Başdurak (Hacı Hüseyin) Camisi (XVII. yy. ikinci yarısı / XVIII-XIX. yüzyıllarda onarım)²², İzmir Çorakkapı Camisi (1746-1747)²³, Kemalpaşa (İzmir) Çarşı Camisi (1889 - 1890)²⁴ ve Kemalpaşa (İzmir) Yukarı Kızılcı Köyü Halil Ağa Camisi'nde (1893 - 1894)²⁵ görülen süslemelerden, özellikle mihrap formu, perde motifi ve ay - yıldız motifleri Akhisar Ulu Camisi'ndekilerle paralellik göstermektedir.

Tarihlendirme

Yapının inşa kitabesi yoktur. Bazı kaynaklarda, burada mevcut bir kilisenin, Saruhanoğulları'nın Akhisar'ı almasından sonra camiye çevrildiği belirtilmektedir²⁶. M. Sözen ise yapının, plan yönünden erken devir Osmanlı mimarisinin özelliklerini taşıdığını; ancak kesin birşey söylenemeyeceğini düşünmektedir²⁷. Vakıflar Genel

²¹ Res. için bkz. L. Bulut, "İzmir Camilerinde Alçı Süsleme", *Sanat Tarihi Dergisi*, S.VIII, Ege Üniversitesi Yayını, İzmir, 1996, res.6.

²² Res. için bkz. ay. mak., res.11.

²³ Res için bkz. M.M. Aktepe, "Osmanlı Devri İzmir Cami ve Mescidleri Hakkında Ön Bilgi II", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.4-5 (Ağustos 1973-1974), İstanbul, 1974, s.160, res.13.

²⁴ Res. için bkz. R. H. Ünal, *a.g.m.*, res.13.

²⁵ Res. için bkz. ay. mak., res.7.

²⁶ Bkz. E. İzdem, *a.g.e.*, s.22; *Coğrafi, Ekonomik, Sosyal, Kültürel ve Tarihi Yönleriyle Manisa '95*, Manisa Valiliği, İzmir, 1995, s.271; B. Satış, *a.g.e.*, s.336.

²⁷ Bkz. M. Sözen, "Akhisar - Tarih - Mimari" ..., s.222.

Akhisar Ulu Camii

Müdürlüğü Vakıf Eski Eser Fişi'nde ise yapı, XV. yüzyıla tarihlenmekte, ancak kaynak gösterilmemektedir. Aynı yapının XIX. yüzyılın ikinci yarısında Sultan Abdülhamit döneminde onarım gördüğü belirtilmektedir²⁸. Yapıda görülen alçı ve kalemişi süslemeler, bu onarım sırasında yapılmış olmalıdır.

Akhisar Ulu Cami, merkezî kubbeli plan tipinin başarısız bir örneği olarak nitelendirilebilir. Ortadaki merkezî mekân ile yan birimler arasında organik bir bağlantı ve iç mekân bütünlüğü sağlanamamıştır. Karşılaştırma kısmında verdiğim, yapıyla plan şeması bakımından benzerlikleri olan örnekler, XV. yüzyılın ortalarından XVI. yüzyılın sonlarına uzanan bir zaman dilimi içine tarihlenmektedirler. Yapının beden duvarlarını dolanan kırpi saçak da XV. yüzyıl yapılarında sıkça kullanılmış bir mimari unsurdur.

Yukarıda da belirttiğim gibi, minare kürsüsü almaşık bir duvar örgüsüne sahiptir. Üçgen kuşaklı pabuç kısmı ile silindirik, tuğla gövdeye geçilmektedir. Taş kürsülerle, taş ve tuğla ile oluşturulmuş almaşık kürsülerin XV. yüzyılda sıkça kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca minare gövdelerinin XVI. yüzyıla kadar tuğlayla inşa edildiğini; XVI. yüzyılda ise hem kürsüde hem de gövdede taş malzeme kullanıldığını görmekteyiz²⁹. Üçgen kuşaktan oluşan pabuç kısmı, XIV. yüzyılda ortaya çıkmakta³⁰ ve XV. yüzyılda yaygınlaşmaktadır. Minare kürsüsünde görülen kasetleme tekniğinin de XVI. yüzyılın başlarına kadar kullanıldığı bilinmektedir³¹.

Tüm bu veriler değerlendirildiğinde yapının, XV. yüzyılın sonlarına doğru inşa edildiğini kabul etmek mümkün görünmektedir.

²⁸ Bkz. *Manisa Vakıflar Şube Müdürlüğü*, Ulu Cami Dosyası, Vakıf Eski Eser Fişi, s.55.

²⁹ Bkz. A. Batur, "Osmanlı Camilerinde Almaşık Duvar Üzerine", *Anadolu Sanatı Araştırmaları*, II, İstanbul 1970, s.204.

³⁰ Bkz. A. O. Uysal, "Anadolu Selçuklularından Erken Osmanlı Dönemine Minare Biçimindeki Gelişmeler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.XXXIII, S.1-2, Ankara 1990, s.522.

³¹ Bkz. A. Batur, *a.g.m.*, tablo.

H.Sibel Çetinkaya

Özet

Bu makalede, yayınlarda ayrıntılı bir tanıtımı yapılmamış olan Akhisar'daki Ulu Cami tanıtılmaktadır. Cami, çeşitli yapılardan oluşan bir külliye'nin parçasıdır. Ancak günümüze, bu külliye'den cami ile haziresi ulaşabilmiştir.

Akhisar Ulu Cami, yerinde daha önce mevcut olan bir kilisenin kalıntılarından yararlanılarak inşa edilmiştir. Cami, merkezî planlı bir harim, harimin kuzeyinde bir minare ve sonradan yapıldığı anlaşılan bir son cemaat yerinden meydana gelmektedir. Harimde, ortadaki kare mekân, doğuya ve batıya eklenen birimlerle genişletilmiştir. Ortadaki birim büyük bir kubbe, yan birimler ise küçük üçer kubbe ile örtülmüştür.

Mimari özellikleri ve plan tipinden hareketle XV.yüzyılın sonlarına doğru inşa edildiğini düşündüğümüz Akhisar Ulu Cami, merkezî kubbeli plan tipinin başarısız bir örneği olarak nitelendirilebilir. Ortadaki merkezî mekan ile yan birimler arasında organik bir bağlantı ve iç mekân bütünlüğü sağlanamamıştır. Ancak yine de merkezî kubbeli plan denemelerinin erken örneklerinden birisi olması nedeniyle önemlidir. Osmanlı mimarisinde bu plan şeması zamanla geliştirilerek doruk noktasına ulaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Mimarisi, Akhisar, Ulu Cami, Merkezi Plan*

Abstract

In this article the Ground Mosque in Akhisar is introduced in details not presented before. The Mosque is part of the complex. At present the Mosque and cemetery (hazire) are all that remain of this complex.

The Grand Mosque was built with the remains of the church built previously in the same area. The mosque has a central planned main hall (harim), a minaret which is north of the main hall, and the place of the last congregation which was built later. The main hall, originally the square area in the middle, was extended by additions to the east and west. The middle unit was covered by one big dome. Each of the side units was covered by three small domes.

Based on the architectural characteristics and style of the plan, it appears that Akhisar Grand Mosque was built in the late fifteen century. The mosque can be described as an unsuccessful example of central domed plan. There is no wholeness of the interior area or organic attachment between the central area in the middle and the side units. However it is an important example of a central domed planned experiment. This plan reached its peak in Ottoman architecture.

Key words: *Ottoman Architecture, Akhisar, Ground Mosque, Central Plan*

Akhisar Ulu Cami

Res. 1- Akhisar Ulu Cami. Doğu cephesi.

Res. 2- Akhisar Ulu Cami. Batı cephesi.

H.Sibel etinkaya

Res. 3- Akhisar Ulu Cami. Gney cephesi

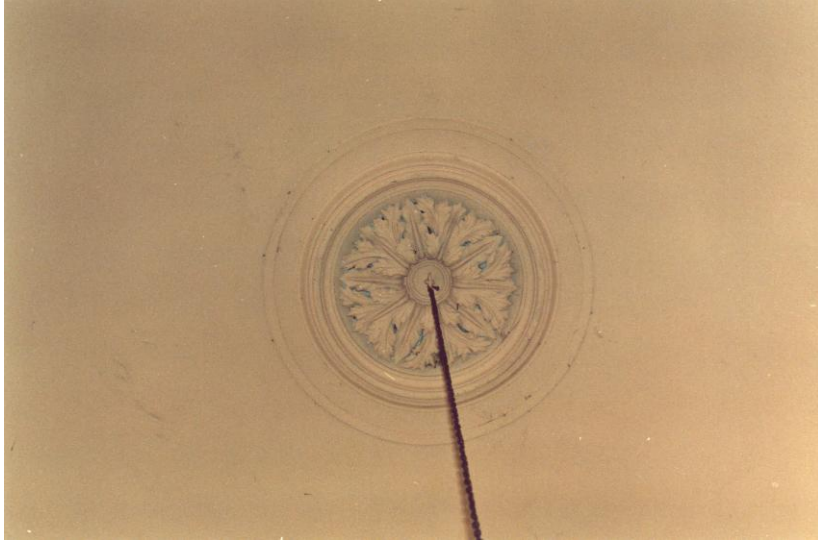

Res. 4- Akhisar Ulu Cami
Minare kürsüsü ve
pabuç kısmı

Akhisar Ulu Cami

Res. 5- Akhisar Ulu Cami. Kuzey cephesi.

Res. 6- Akhisar Ulu Cami. Batıdaki kubbelerden birinin göbeğindeki alçı kabartma süsleme.

H.Sibel etinkaya

. Res. 7- Akhisar Ulu Cami. Merkezî kubbenin alçı ve kalemîşi süslemelerinden ayrıntı

Res. 8- Akhisar Ulu Cami. Harimin doğu kesimi.

Akhisar Ulu Cami

Res. 9- Akhisar Ulu Cami. Harimin batı kesimi.

Res. 10- Akhisar Ulu Cami. Harimin kuzey kesimi.

H.Sibel etinkaya

Res. 11- Akhisar Ulu Cami. Mihrap.